

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ

στα ελληνικά μνημεία unesco

ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟ ΚΑΙ ΗΡΑΙΟ ΣΑΜΟΥ

► ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΝΤΥΠΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Αναστασία Λαζαρίδου, Δρ Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
Νικολέττα Σαραγά, Αρχαιολόγος, Αναπληρώτρια Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

ΣΥΛΛΗΨΗ-ΙΔΕΑ

Ανδρομάχη Κατσελάκη, Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων & Επικοινωνίας, ΔΑΜΕΕΠ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΒΛΕΨΗ-ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ανδρομάχη Κατσελάκη

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΠΡΑΞΗΣ

Νικήτας Γεωργιόπουλος, Αρχαιολόγος, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΟΡΓΑΝΩΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αθηνά Παπαδάκη, Αρχαιολόγος, ΜSc Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ-ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ/ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Ελευθερία Βλάχου, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος
Αθηνά Παπαδάκη

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ειρήνη-Μαργαρίτα Καλομοίρη, Γραφίστρια-Μουσειολόγος
Βασίλης Δημόπουλος, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ
Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ
Ειρήνη Χαραλαμπίδη, Γραφίστρια, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΕΡΕΥΝΑ-ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης, Αρχαιολόγος Βυζαντινών & Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων
Ελευθερία Βλάχου
Ιωάννης Εβρενόπουλος, Δρ Αρχαιολόγος Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Αθηνά Παπαδάκη

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης
Αθηνά Παπαδάκη

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

Εφορεία Αρχαιοτήτων Σάμου και Ικαρίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Translix USCS IKE

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Radiant Technologies: Ανδρέας Σαντρουζάνος
Σπήλιος Πίστας

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Pressius Arvanitidis

► ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Παναγιώτης Χατζηδάκης, Αρχαιολόγος, επίτ. Έφορος Αρχαιοτήτων
Ευαγγελία Μαυρίκου, Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Σάμου και Ικαρίας
Αλέξανδρος Ξάνθος, Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Σάμου και Ικαρίας
Μαρία Σταθακίου, Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Σάμου και Ικαρίας

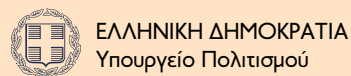
Ευχαριστούμε το Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη για τη δωρεάν χρήση του εικονογραφικού υλικού από την ιστοσελίδα www.travelogues.gr

ISBN 978-960-386-607-7

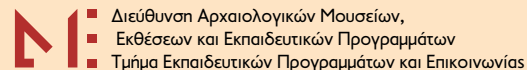
ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα επί των απεικονιζόμενων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και ο Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτισμικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών (©ΥΠΠΟ-ΟΔΑΠ). Χρησιμοποιούνται επίσης εικόνες με copyright ©UNESCO, ©Wikimediacommons, ©OUR PLACE The World Heritage Collection. Διαφορετική προέλευση εικόνων αναφέρεται στην ενότητα προέλευση εικόνων. Απαγορεύεται η οποιαδήποτε μερική ή ολική ανατύπωση χωρίς την άδεια του εκδότη.

Copyright © 2023 Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων
και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

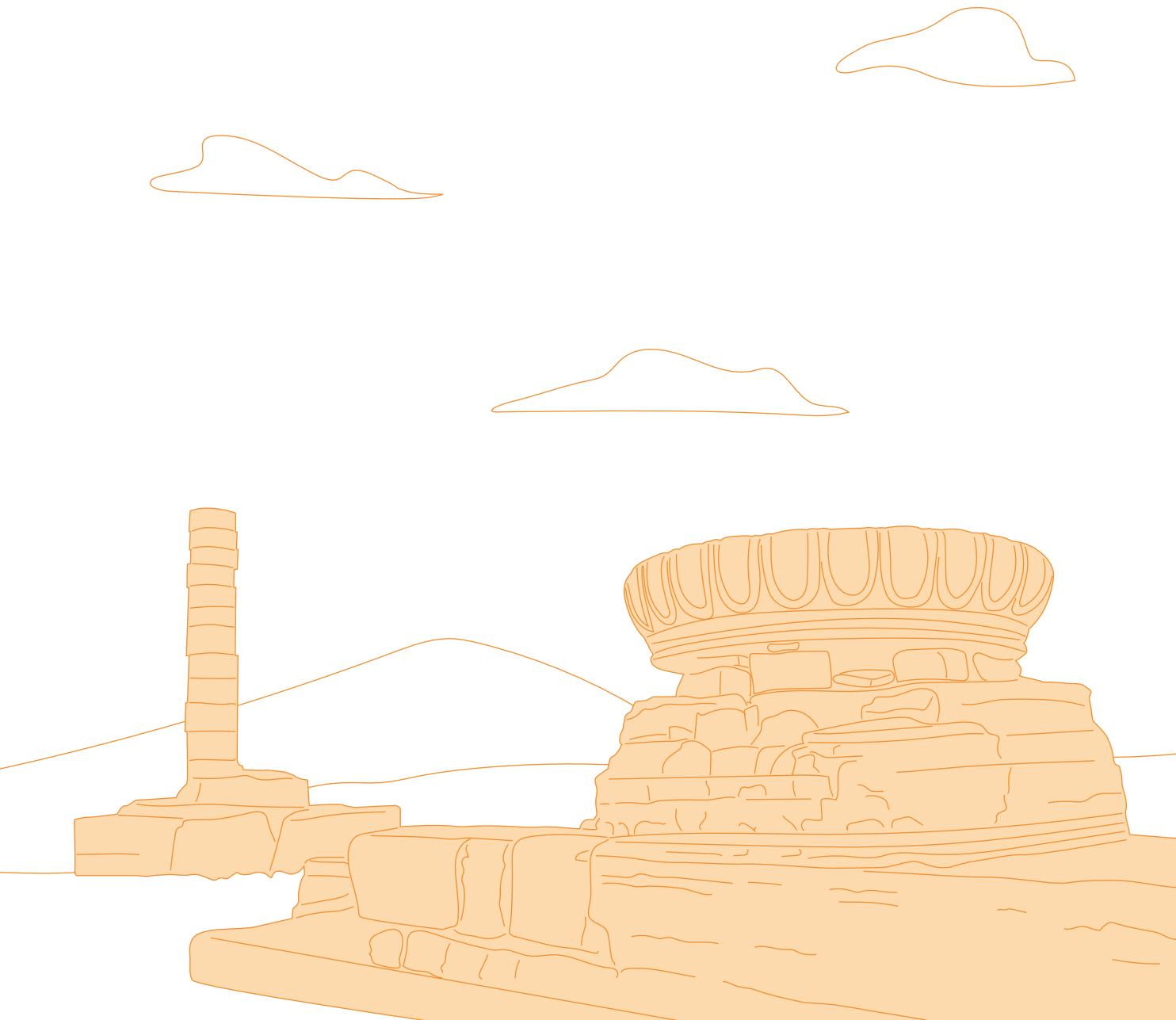
Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», ΕΣΠΑ 2014-2020.

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ
στα ελληνικά μνημεία unesco

Πυθαγόρειο και Ηραίο Σάμου

Δέκα Βήματα Μέχρι...

1

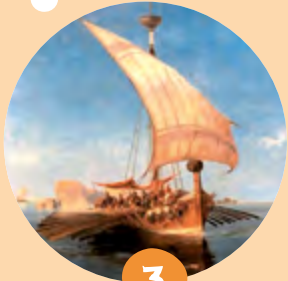
Εδώ γεννήθηκε η θεά Ήρα¹
κάτω από μία ιερή λυγαριά.

2

Το νησί απέχει μόλις
3 χλμ. από τις μικρασιατικές
ακτές. Χωρίζονται μεταξύ τους
με το στενό της Μυκάλης,
τον Έπαστάδιο Πορθμό
των αρχαίων πηγών².

...το Πυθαγόρειο και το Ηραίο!

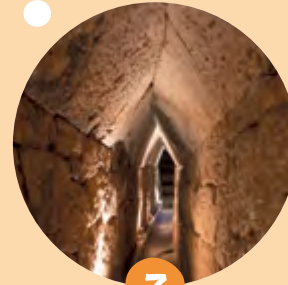
3

Πρώτος βασιλιάς θεωρείται ο Αγκαίος, ήρωας με θείκη καταγωγή, που συμμετείχε και στην Αργοναυτική εκστρατεία.

5

Ο ναός της Ήρας ήταν, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ο μεγαλύτερος που είχε δει ποτέ.

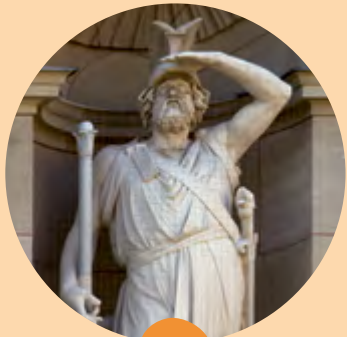
7

Το Ευπαλίνειο Υδραγωγείο είναι ένα από τα πιο εντυπωσιακά έργα μηχανικής της αρχαιότητας.

9

Το κρασί της περιοχής είναι διάσημο ήδη από την αρχαιότητα. Θεωρείται ότι την αμπελοκαλλιέργεια δίδαξε στους κατοίκους του νησιού ο ίδιος ο θεός Διόνυσος⁵.

4

Εδώ γεννήθηκε ο μεγάλος θαλασσοπόρος και έμπορος Κωλαίος³, που λέγεται ότι ήταν ο πρώτος που έφτασε και πέρασε τα στενά του Γιβραλτάρ.

6

Οι κάτοικοι γιόρταζαν κατά τον μήνα Εκατομβαιώνα (μέσα Ιουλίου-μέσα Αυγούστου) τον γάμο της Ήρας με τον Δία.

8

Ο τύραννος Πολυκράτης ανέδειξε την πόλη του σε θαλασσοκράτειρα και ο ίδιος έγινε γνωστός σε ολόκληρο τον αρχαίο κόσμο⁴.

10

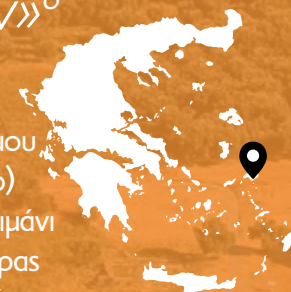
Ο σύγχρονος οικισμός, που διαδέχθηκε την αρχαία πόλη, οφείλει το όνομά του στον σπουδαίο φιλόσοφο και μαθηματικό Πυθαγόρα.

Πυθαγόρειο και Ηραίο Σάμου...

«πολίων πασέων
πρώτην Ἑλληνίδων
καὶ βαρβάρων»⁶

ΤΙ;

- Η αρχαία πόλη της Σάμου (σημερινό Πυθαγόρειο) με το πρώτο τεχνητό λιμάνι και το Ιερό της θεάς Ἥρας με τον μεγαλειώδη ναό.

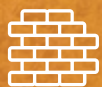
ΠΟΥ;

- Π.Ε. Σάμου, Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου.

ΠΟΤΕ;

- 6ος αι. π.Χ.: περίοδος ακμής.
- 391/392 μ.Χ.: διακοπή της λατρείας της Ἥρας στο Ηραίο.

τι λένε οι αριθμοί:

6.430 μ.

ΜΗΚΟΣ

τείχους Πυθαγορείου

1.200 στρ.

Η ΕΚΤΑΣΗ

της τειχισμένης πόλης

360 μ.

ΜΗΚΟΣ

του μόλου του λιμανιού
του Πυθαγορείου

400 μ³.

ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ

η παροχή νερού του
Ευπαλίνειου υδραγωγείου

...στον κατάλογο της UNESCO!

Η ένταξη στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO έγινε με βάση τα παρακάτω κριτήρια:

ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΕΝΤΑΞΗΣ: 1992

κριτήριο ii

Το Ηραίο αποτέλεσε πρότυπο ναών και δημοσίων οικοδομημάτων σε όλον τον αρχαιοελληνικό κόσμο.

Το τεχνολογικό επίτευγμα του Ευπαλίνειου Υδραγωγείου λειτούργησε ως πρότυπο για άλλα μηχανικά έργα.

κριτήριο iii

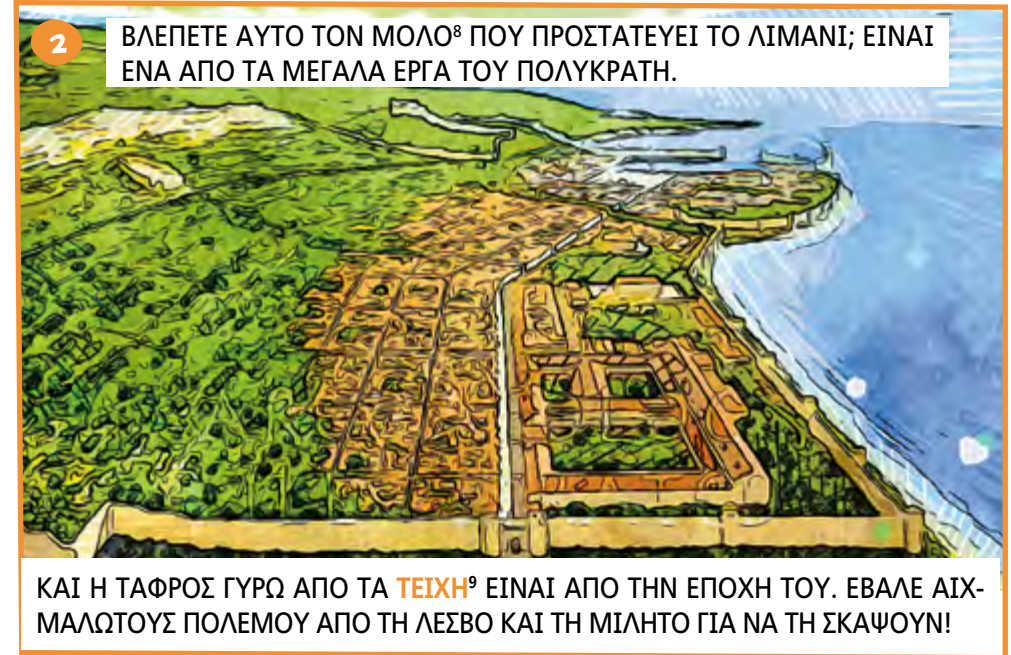
Η Σάμος αναδείχθηκε τον 6ο αι. π.Χ. σε κυρίαρχη θαλάσσια και εμπορική δύναμη της αρχαιότητας. Τα σωζόμενα μνημεία μαρτυρούν την ύπαρξη μίας πλούσιας πόλης με έντονη πολιτιστική παρουσία και αξιοζήλευτη πολεοδομική οργάνωση.

155
ΚΙΟΝΕΣ

συνολικά στον
ναό της Ήρας

1. Αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου του Ηραίου.

Περιδιαβαίνοντας στην πόλη της Σάμου...

...ΜΕ ΤΟΝ ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗ ΚΩΛΑΙΟ

ΑΥΤΟΣ Ο ΔΡΟΜΟΣ ΕΙΝΑΙ Η **ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ**, ΠΟΥ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΗΡΑΣ. ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΣΤΕΚΟΥΝ ΠΕΛΩΡΙΑ ΑΓΓΛΜΑΤΑ ΝΕΩΝ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ, ΟΠΩΣ ΤΑ ΦΤΙΑΧΝΟΥΝ ΕΔΩ ΣΤΗ ΣΑΜΟ.

ΣΤΟ ΗΡΑΙΟ, ΕΚΕΙ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ Η ΣΕΒΑΣΤΗ ΘΕΑ, ΘΑ ΔΕΙΤΕ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ **ΝΑΟ** ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ!

ΜΠΡΟΣΤΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΑΟ ΘΑ ΔΕΙΤΕ ΣΤΟΕΣ, ΘΗΣΑΥΡΟΥΣ ΜΕ ΘΑΥΜΑΣΤΑ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΑΠΟ ΟΛΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟ **ΒΩΜΟ**!

ΑΣ ΕΠΙΣΤΡΕΨΟΥΜΕ! ΘΕΛΩ ΠΟΛΥ ΝΑ ΔΩ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗ ΣΑΜΑΙΝΑ, ΤΟ ΝΕΟ ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΜΑΣ ΠΛΟΙΟ, ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΘΑ ΠΑΜΕ ΝΑ ΓΛΕΝΤΗΣΟΥΜΕ!

Το περιβάλλον...

« Δεν θέλω, Φιλόθρη, στην πόλη να γλεντώ, αλλά κοντά στις Ήρας το ναό
και να με τέρπει του ζέφυρου η πνοή.
Μου φτάνει κατάχαμα το στρώμα μου ν' απλώνω φτωχικό,
κοντά σε μια ιτιά του τόπου μου και σε μια λυγαριά,
το πανάρχαιο στεφάνι των Καρών. Αλλά ας έρθει
το κρασί και η χαριτωμένη λύρα των Μουσών,
και πίνοντας με ευφροσύνη, να εξυμνήσουμε τη δοξασμένη νύφη του Δία,
τη δέσποινα του νησιού μας. »

Νικαίνετος ο Σάμιος, Ωδή (μτφρ. Μ. Βιγλάκη), 3ος αι. π.Χ.¹¹.

Η Σάμος ανήκει στα μεγάλα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Βρίσκεται στο σταυροδρόμι των θαλάσσιων δρόμων που συνδέουν το Αιγαίο με τη Μικρά Ασία και την Αφρική. Η στρατηγική της θέση, κοντά στις μικρασιατικές ακτές, ευνόησε την ανάδειξη της Σάμου σε σπουδαίο κέντρο του ιωνικού πολιτισμού. Το καταπράσινο νησί καλύπτεται από πυκνά δάση που εξασφάλιζαν πλούσια ξυλεία για τη ναυπήγηση πλοίων. Η επαφή με τη θάλασσα ώθησε γρήγορα τους Σαμίους στη ναυτιλία και το εμπόριο. Το ήπιο κλίμα ευνόησε την ανάπτυξη της αμπελοκαλλιέργειας και της παραγωγής κρασιού. Το τοπικό λευκό γλυκό κρασί μοσχάτο είναι φημισμένο από την αρχαιότητα.

2. L. Mayer, Ερείπια του ναού της Ήρας στη Σάμο, 1810.

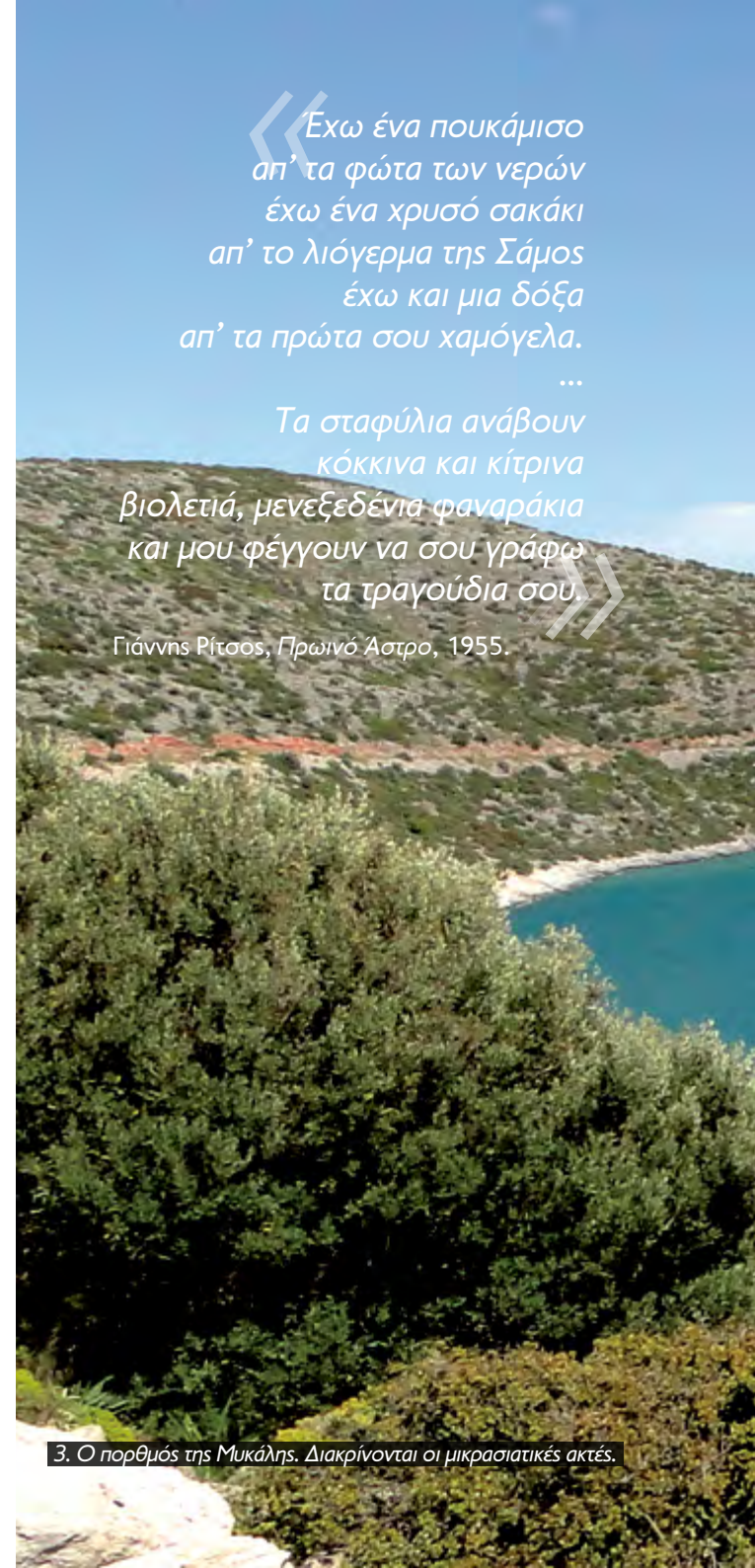
« Έχω ένα πουκάμισο
απ' τα φώτα των νερών
έχω ένα χρυσό σακάκι
απ' το λιόγερμα της Σάμος
έχω και μια δόξα
απ' τα πρώτα σου χαμόγελα. »

...

Τα σταφύλια ανάβουν
κόκκινα και κίτρινα
βιολετιά, μενεξεδένια φαναράκια
και μου φέγγουν να σου γράφω
τα τραγούδια σου. »

Γιάννης Ρίτσος, Πρωινό Άστρο, 1955.

3. Ο πορθμός της Μυκάλης. Διακρίνονται οι μικρασιατικές ακτές.

...και το τοπίο

- Το σημερινό Πυθαγόρειο έχει χτιστεί επάνω στην αρχαία πόλη της Σάμου, την οχυρωμένη πρωτεύουσα του ομώνυμου νησιού, με το σπουδαίο λιμάνι, η οποία γνώρισε μεγάλη οικιστική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη. Γύρω στο 540 π.Χ. κατασκευάστηκαν μεγάλα τεχνικά έργα, τα οποία επηρέασαν δραστικά το τοπίο και συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της πόλης.
- Το Ιερό της Ήρας αποτέλεσε τοπόσημο της περιοχής, λόγω και του μνημειακού μεγέθους του ναού της θεάς.
- Η γεωγραφική θέση του νησιού συντέλεσε, ώστε το Ηραίον να εξελιχθεί σε σημαντικό λατρευτικό κέντρο της εποχής, με παγκόσμια φήμη, στο οποίο συνέρρεαν προσκυνητές από όλον τον τότε γνωστό κόσμο της αρχαιότητας.
- Στα ρωμαϊκά χρόνια, κατά μήκος της Ιεράς Οδού, του δρόμου που οδηγούσε από τη Σάμο στο Ιερό της Ήρας, ανεγέρθηκαν επαύλεις και άλλα οικοδομήματα, δημιουργώντας έτσι ένα νέο ακμαίο οικισμό, έξω από την τειχισμένη πόλη.

Πράσινες λεπτομέρειες

Το αρχαιότερο ιερό δέντρο των Ελλήνων βρισκόταν στο Ηραίον της Σάμου. Πρόκειται για μία λυγαριά κάτω από την οποία γεννήθηκε η θεά Ήρα¹².

Το Πυθαγόρειο στον χρόνο

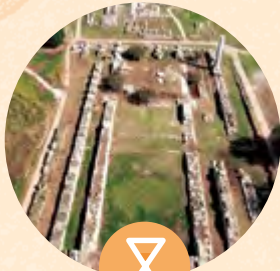
7ος αι. π.Χ.:

Η Σάμος συμπεριλαμβάνεται στην Ιωνική Δωδεκάπολη ή Κοινό των Ιώνων, ένα είδος θρησκευτικής ένωσης αποτελούμενης από 12 ισχυρές ιωνικές πόλεις.

570-560 π.Χ.

Κατασκευάζεται νέος κολοσιαίος ναός της Ήρας με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Ροίκου και του καλλιτέχνη Θεόδωρου.

8ος αι. π.Χ.

Οικοδομείται ο πρώτος μνημιώδης ναός της Ήρας (Εκατόμπεδος Ι)

10ος αι. π.Χ.

Αναπτύσσεται ο κυρίως οικισμός της αρχαίας πόλης της Σάμου.

1ος αι. π.Χ.

Η Σάμος γίνεται ρωμαϊκή επαρχία και επωφελείται από την εύνοια των αυτοκρατόρων που διαχειμάζουν στο νησί. Ο ναός και ο βωμός της Ήρας αναδιαμορφώνονται.

αρχές 3ου αι. π.Χ.

Ανακατασκευή των οχυρώσεων από τον Δημήτριο Α΄ Πολιορκητή. Ανέγερση μεγάλων αθλητικών εγκαταστάσεων, με γυμνάσιο, στάδιο και παλαίστρα.

366-322 π.Χ.

Κατάληψη του νησιού από τον αθηναίο στρατηγό Τιμόθεο και εγκατάσταση Αθηναίων κληρούχων. Οι Σάμιοι εξορίζονται και επαναπατρίζονται το 322 π.Χ. με ψήφισμα του Μ. Αλεξάνδρου.

439 π.Χ

Οι Αθηναίοι, με αρχηγό τον Περικλή, πολιορκούν, κυριεύουν και καταστρέφουν την πόλη της Σάμου.

2ος-3ος αι. μ.Χ.

Ανεγείρονται νέοι ναοί στο Ηραίο. Αν και το ιερό έχει χάσει πλέον την αίγλη του, ολοκληρώνεται η επίστρωση της Ιεράς Οδού, μήκους 6 χλμ.

391/392 μ.Χ.

Διακόπτεται η λατρεία της θεάς Ήρας στο Ηραίο με την απαγόρευση της ειδωλολατρίας από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α΄.

5ος-6ος αι. μ.Χ.

Ακμή της πόλης της Σάμου. Χριστιανικός ναός χτίζεται στον χώρο του Ηραίου με αρχαίο δομικό υλικό.

9ος αι. μ.Χ.

Το νησί γίνεται η έδρα του θέματος της Σάμου.

1834-1912

Εγκαθιδρύεται η Ηγεμονία της Σάμου: Η Σάμος αναγνωρίζεται ως αυτόνομη ηγεμονία, υποτελής στον σουλτάνο.

1479

Το νησί της Σάμου προσαρτάται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

1363

Η Σάμος περιέρχεται στους Γενουάτες Ιππότες της Χίου Justiniani.

μέσα 19ου αι.

Στη θέση της αρχαίας πόλης της Σάμου οικοδομείται ο οικισμός Τηγάνι (σημερινό Πυθαγόρειο).

1902-1903

Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία πραγματοποιεί ανασκαφικές έρευνες στο Ηραίο υπό τη διεύθυνση των Π. Καββαδία και Θ. Σοφούλη.

1912

Η Σάμος προσαρτάται στο νέο ελληνικό κράτος.

1992

Εγγραφή στον Κατάλογο Μνημίων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Μορφές μέσα στους αιώνες

Στον εμπορικό και πολιτιστικό κόμβο της Σάμου συναντιούνται ναυτικοί, προσκυνητές και έμποροι με σπουδαίους ηγεμόνες, φιλοσόφους, επιστήμονες και πρωτοπόρους καλλιτέχνες.

Κεφαλή
από χάλκινο
ειδώλιο Κούρου,
ανάθημα στην Ήρα.
Σαμιακό εργαστήριο,
6ος αι. π.Χ.
Αρχαιολογικό Μουσείο
Βαθέος Σάμου.

ΤΟ ΜΟΙΡΑΙΟ ΔΑΧΤΥΛΙΔΙ

ΕΝΟΣ ΤΥΡΑΝΝΟΥ

Ο τύραννος της Σάμου Πολυκράτης (β' μισό 6ου αι. π.Χ.)

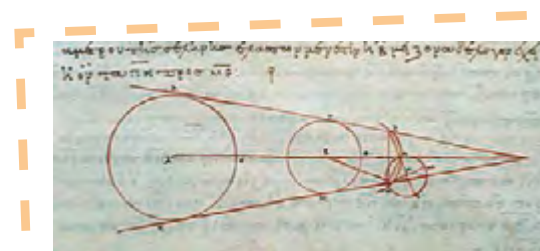
συνδέεται με πολλά σπουδαία έργα και τεχνολογικές καινοτομίες: κατασκεύασε τον νέο ναό της Ήρας, το Ευπαλίνειο Υδραγωγείο και περιτείχισε την πόλη. Στο ανάκτορό του φιλοξένησε σημαντικούς ανθρώπους του πνεύματος. Την ιστορία με το δαχτυλίδι και το τραγικό τέλος του τυράννου παραδίδει ο Ηρόδοτος¹³.

ΕΥΡΗΜΑΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Ο Πυθαγόρας ο Σάμιος (580–496 π.Χ.)

ήταν μεγάλος φιλόσοφος, μαθηματικός, γεωμέτρης και θεωρητικός της μουσικής. Θεωρείται ο θεμελιωτής των μαθηματικών του δυτικού κόσμου. Δημιούργησε νέο φιλοσοφικό ρεύμα συνδυάζοντας τις επιστήμες με τη φιλοσοφία και το περίφημο πυθαγόρειο θεώρημα.

Ο αστρονόμος και μαθηματικός Αρίσταρχος ο Σάμιος (310–230 π.Χ.)

είναι ο πρώτος επιστήμονας που πρότεινε το ηλιοκεντρικό μοντέλο του Ηλιακού Συστήματος, θέτοντας τον Ήλιο και όχι τη Γη, στο κέντρο του γνωστού Σύμπαντος.

Ο πατέρας της ιστορίας Ηρόδοτος (5ος αι. π.Χ.)

αν και δεν γεννήθηκε στη Σάμο, έζησε στη Σάμο από το 467–455 π.Χ. ως πολιτικός εξόριστος. Στο έργο του αναφέρεται συχνά στο νησί, τα μνημεία και την ιστορία του.

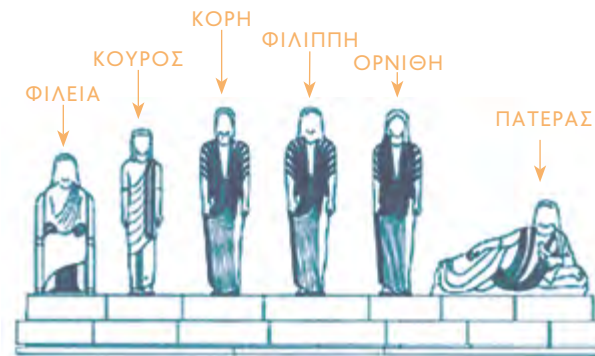

ΠΡΟΤΟΠΟΡΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ

Ο πολυτάλαντος Θεόδωρος ο Σάμιος
(6ος αι. π.Χ.)

θεωρείται ότι επινόησε το αλφάδι και το γωνιόμετρο, ότι χάραξε το δαχτυλίδι του Πολυκράτη και ότι έφτιαξε για τον Κροίσο¹⁴ ένα χρυσό κρατήρα χωρητικότητας 1.800 λίτρων! Σε συνεργασία με τον Ροίκο σχεδίασαν τον μεγάλο δίπτερο ναό της Ήρας και εφηύραν μια νέα μέθοδο χύτευσης του χαλκού, της γνωστής ως τεχνικής «του χαμένου κεριού»¹⁵.

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΓΕΝΕΛΕΩ

Ο γλύπτης Γενέλεως
(περ. 560 π.Χ.)

φιλοτέχνησε το περίφημο ομώνυμο «σύνταγμα», δηλαδή μία ομάδα αγαλμάτων τοποθετημένα σε κοινή βάση, που ήταν ανάθημα στο Ιερό της Ήρας. Το έργο απεικονίζει την εύπορη οικογένεια των αφιερωτών.

ΦΙΛΑΡΧΑΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΑ

Ο Γάλλος βοτανολόγος **Joseph Pitton de Tournefort** επισκέφθηκε διάφορα νησιά του Αιγαίου το 1700–1702, συλλέγοντας φυτά και κάνοντας διάφορες επιστημονικές παρατηρήσεις. Παράλληλα αποτύπωσε τα ερείπια του Ηραίου.

Ο κυβερνήτης της Σάμου Ιωάννης Γκίκας¹⁶
(1854 – 1858)

χρηματοδότησε ο ίδιος τις ανασκαφές στο Ηραίο.

Ένα μνημείο γεννιέται

Η πόλη της Σάμου ήταν μία από τις πιο σημαντικές του αρχαίου ελληνικού κόσμου, ενώ το Ηραίο ήταν διάσημο αξιοθέατο ήδη από την αρχαιότητα! Ο Ηρόδοτος ανέφερε τον ιωνικό ναό της Ήρας ως τον μεγαλύτερο που είχε δει ποτέ, ενώ ο γεωγράφος Στράβωνας θαύμασε τα πολύτιμα αναθήματα του ιερού, χαρακτηρίζοντας τον ναό ως «Πινακοθήκη».

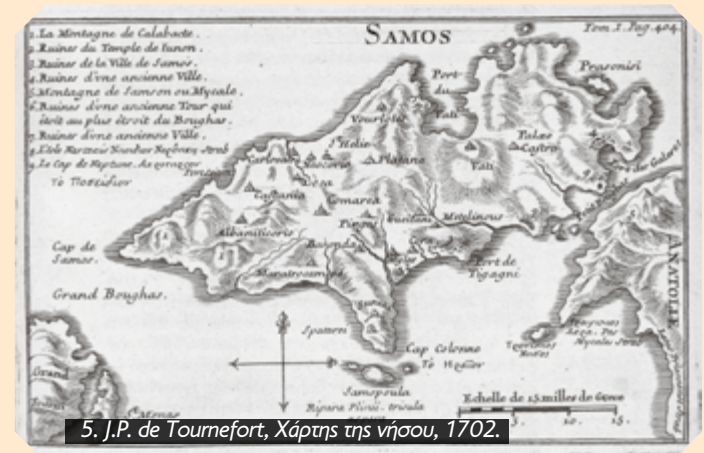
ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΕΡΗΜΩΣΗ ΤΟΥ ΗΡΑΙΟΥ

4. Choiseul-Gouffier, Το Ηραίο της Σάμου, 1776.

Τον 4ο αι. μ.Χ. κατεδαφίζονται αρχαία οικοδομήματα και το δομικό υλικό πωλείται στη Μικρά Ασία. Το Ηραίο ονομάστηκε «Κολώνα», επειδή για πολλούς αιώνες έστεκε στη νότια πλευρά του ναού μόνο μία κολώνα ύψους 10 μ. Λέγεται ότι αυτή διατηρήθηκε σκόπιμα, για να καθοδηγεί τα πλοία στο άφθονο οικοδομικό υλικό του αρχαίου ιερού.

5. J.P. de Tournefort, Χάρτης της νήσου, 1702.

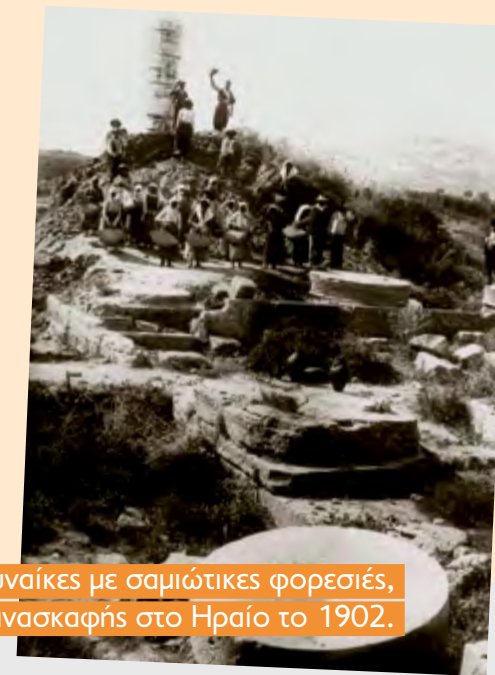
Μετά από αιώνες εγκατάλειψης, επάνω στα ερείπια της αρχαίας πόλης Σάμου αναπτύσσεται ο οικισμός Τηγάρι¹⁷, ο οποίος ακμάζει στα μέσα του 19ου αι. Στα μέσα του 20ού αι. ο οικισμός μετονομάζεται σε Πυθαγόρειο. Ωστόσο, πρωτεύουσα της Σάμου ήδη από τον 19ο αι. είναι ο οικισμός Βαθύ, στα βόρεια του νησιού.

6. Αγιασμός στο Ηραίό πριν από τις ανασκαφές του 1902.

Άνδρες και γυναίκες με σαμιώτικες φορεσιές, συνθέτουν το σκηνικό της ανασκαφής στο Ηραίό το 1902.

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ...

Μαρμάρινο άγαλμα γυναικείας μορφής, ανάθημα του Σάμιου Χηραμύη στην Ήρα, 570/560 π.Χ. Μουσείο Λούβρου.

Οι περιηγητές του 18ου αιώνα επισκέπτονται το Ηραίό και σχεδιάζουν τα λίγα ορατά κατάλοιπα. Το 1812, η αποστολή της *Society of Dilettanti* του Λονδίνου διεξάγει ανασκαφική έρευνα και εκπονεί ακριβή σχέδια αποτύπωσης του ιερού.

Το 1879, στο πλαίσιο ανασκαφών της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, ο Paul Girard ανακαλύπτει στη βορειοανατολική γωνία του μεγάλου ναού την περίφημη «Ήρα του Χηραμύη», που κατέληξε στο Παρίσι. Πανομοιότυπο άγαλμα, πιθανότατα από το ίδιο «σύνταγμα», βρέθηκε στις ανασκαφές του 1984 και εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βαθούς Σάμου.

Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία πραγματοποιεί ανασκαφική έρευνα στο Ηραίό το 1902–1903, πριν από την ένωση της Σάμου με την Ελλάδα.

Έκτοτε το ιερό και η αρχαία πόλη ερευνώνται συστηματικά από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Σάμου και Ικαρίας.

Τα τελευταία χρόνια η έρευνα στο Πυθαγόρειο ανέδειξε την άρτια οργανωμένη αρχαία πόλη της Σάμου, με τείχη, πλακόστρωτους δρόμους, πλατείες, αγορά, δημόσια κτήρια, καταστήματα, επαύλεις με ψηφιδωτά δάπεδα, δεξαμενές, αθλητικές εγκαταστάσεις και ιερά.

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Ο μεγαλύτερος ναός του κόσμου!

Στο κατάφυτο νησί που γέννησε την Ήρα και φιλοξένησε τον έρωτά της με τον Δία υπωνόταν ο κολλοσιαίος ναός της θεάς¹⁸, έργο του Ροίκου και του Θεόδωρου, που καταστράφηκε από δυνατό σεισμό, λίγα χρόνια μετά την ολοκλήρωσή του.

Ο ναός θεμελιώθηκε σε εξαιρετικά ογκώδεις βάσεις, γιατί το υπέδαφος ήταν βαλτώδες, λόγω του ποταμού Ίμβρασου.

Λίγο αργότερα στη θέση του, ο Πολυκράτης ξεκίνησε την ανέγερση ενός ακόμα μεγαλύτερου ναού, τον οποίο ο Ηρόδοτος θεωρεί ως τον μεγαλύτερο του κόσμου: ο ναός είχε 155 μαρμαρίνους κίονες με ύψος 21,5 μ., ο οποίος ωστόσο δεν ολοκληρώθηκε ποτέ.

Το ιερό προστάτευε μεγάλος περίβολος, ενώ ο χώρος ήταν κατάμεστος από ναούς, βοηθητικά κτίσματα, θησαυρούς με πολύτιμα αναθήματα¹⁹ και στοές. Το κέντρο της λατρείας αποτελούσε ο μεγάλος βωμός. Η *Ιερά Οδός*, δρόμος που οδηγούσε από την πόλη στον ναό, ήταν πλαισιωμένη από αγάλματα μνημειακών διαστάσεων (κούρους).

7. Η Ιερά Οδός από την αρχαία Σάμο προς το Ιερό της Ήρας.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★ 1

Η επιρροή των μνημείων της Σάμου στην αρχαία ελληνική τέχνη ήταν τεράστια, καθώς πολλά μνημεία του Ηραίου λειτούργησαν ως αρχιτεκτονικά και καλλιτεχνικά πρότυπα για τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο.

«Ω Μητέρα των Θεών, μ' ευλάβεια
λυγίζουμε τα πρόθυμα γόνατά μας
μπροστά στο άγιο Ιερό σου εκεί όπου
ο Ίμβρασος τρέχει προς την θάλασσα,
γοργός και δυνατός, μέσα απ' τις πρά-
σινες πεδιάδες της Σάμου. Ένας απαλός,
ολόγλυκος άνεμος, ανάλαφρα θωπεύει
τα στεφάνια σου, που' ναι φτιαγμένα απ'
άνθη θείκιά κρίνα λευκά, πλεγμένα με δί-
κταμο και χαρούμενες παπαρούνες!»

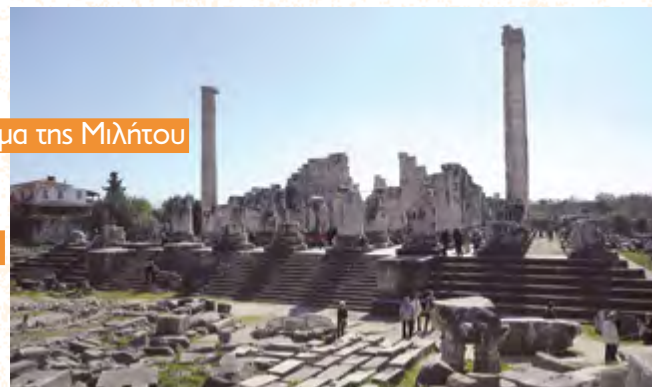
Albert Pike, Ύμνος προς τη θεά Ήρα, 1845²⁰.

Ηραίο: Μπροστά από τον Μέγα Ναό του Πολυκράτη διακρίνεται ο αρχαιότερος ναός (Εκατόμπεδος), αλλά και ο ναός και ο βωμός του Ροίκου.

Οι ναοί της Αρτέμιδος στην Έφεσο και του Απόλλωνα στα Δίδυμα της Μιλήτου του 5ου αι. π.Χ. μιμούνται σε μέγεθος τον μεγάλο ναό στο Ηραίο.

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Το «περὶ λιμένα χῶμα ἐν θαλάσῃ»

Το πρώτο γνωστό τεχνητό λιμενικό έργο της αρχαιότητας υπήρξε ο πολυκράτειος μόλος, ένας λιμενοβραχίονας μήκους 360 μ. και πλάτους 3 μ., θεμελιωμένος σε βάθος 36 μ., που χώριζε το λιμάνι σε δύο τμήματα και το προστάτευε από τους δυνατούς νοτιάδες. Στον εσωτερικό «κλειστό» λιμένα στάθμευε ο πολεμικός στόλος, ενώ στον εξωτερικό διακινούνταν τα εμπορικά πλοία.

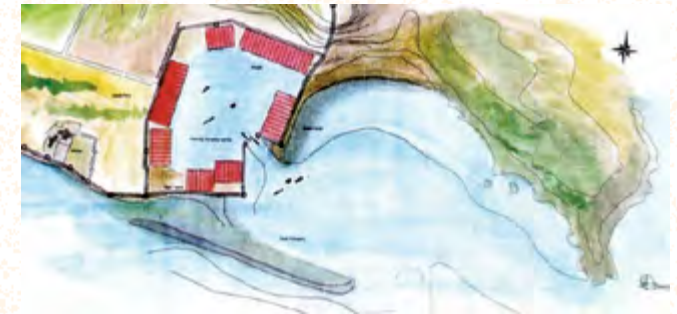

Η «διήρης πεντηκόντορος»

Η ναυτική δύναμη της Σάμου ήταν φημισμένη και ισάξια των Αθηναίων. Λέγεται ότι η Σάμος διέθετε στόλο με 100 πολεμικά πλοία. Στον Πολυκράτη αποδίδεται και η Σάμαινα, ένας νέος τύπος ευέλικτου πολεμικού πλοίου, με 50 κουπιά σε δύο σειρές σε κάθε πλευρά, που εξασφάλιζε την θαλασσοκρατορία του νησιού και αποτέλεσε τον πρόδρομο της αρχαίας ελληνικής τριήρους.

«...Ἰδοὺ καὶ ὁ μέγας τρόμος τῆς Ἀσίας γῆς,
ἡ Σάμος· πλέξε δι' αὐτὴν τὸν στέφανον
ὑμνητικὸν καὶ αἰώνιον λυρική κόρη...»

Ανδρέας Κάλβος, «Ῥοδὴ Τετάρτη: Εἰς Σάμον»,
Λυρικά, 1826.

8. Ζωγραφική αναπαράσταση του αρχαίου λιμανιού της Σάμου.

9. Αναπαράσταση της Σάμαινας. (Κατασκευή Ηλία Καρδίμη)

...με διαχρονική ακτινοβολία ★ 2

«Οι Σάμιοι έχουν κατασκευάσει τα τρία μεγαλύτερα έργα που υπάρχουν στην Ελλάδα.»

Ηρόδοτος, Ιστορίαι, 3:60.

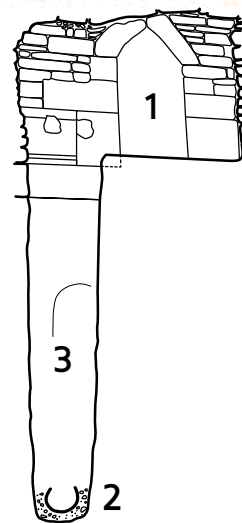
Πολιτιστικά φεστιβάλ της Σάμου

Στο Πυθαγόρειο διοργανώνονται κάθε καλοκαίρι πολιτιστικές εκδηλώσεις με παγκόσμια απήχηση, όπως το Samos Young Artists Festival, καθώς και το φεστιβάλ Ηραία–Πυθαγόρεια.

Το «άμφιστομον ὄρυγμα»

Το υπόγειο υδραγωγείο, γνωστό ως Ευπαλίνειο Ὄρυγμα, που οφείλει το όνομά του στον μηχανικό Ευπαλίνο από τα Μέγαρα, αποτελεί ένα θαυμαστό επίτευγμα της μηχανικής του 6ου αιώνα π.Χ. Η σήραγγα μήκους 1.036 μ. ανοίχτηκε ταυτόχρονα και από τις δύο πλευρές του βουνού με εντυπωσιακή ακρίβεια.

Το Ὄρυγμα τροφοδοτούσε με νερό την αρχαία πόλη για περισσότερο από χίλια χρόνια και λειτουργούσε μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ. Τότε χρησίμευσε και σαν καταφύγιο των κατοίκων από τους επιδρομείς. Κατόπιν εγκαταλείφθηκε και γέμισε με χώμα μέχρι το 1872, οπότε δύο μοναχοί εντόπισαν τυχαία τις δύο εισόδους του. Τελικά αποκαλύφθηκε και μελετήθηκε διεξοδικά από Γερμανούς αρχαιολόγους το 1971–1973.

10. Τομή που δείχνει τις δυο σήραγγες: 1) η κύρια σήραγγα, 2) η μικρότερη για τον αγωγό του νερού και 3) κάθετο ὄρυγμα πρόσβασης.

11. Η κύρια σήραγγα του υδραγωγείου.

Το 2015 ανακηρύχτηκε ως «Παγκόσμιο Σηραγγολογικό Τοπόσημο» από τη Διεθνή Ένωση Σηράγγων και το 2017 ανακηρύχτηκε ως «Διεθνές Ιστορικό Τοπόσημο Μηχανικής» από την American Society of Civil Engineers (ASCE).

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Οι «διανοούμενοι» Ίωνες

Η καίρια θέση της Σάμου πάνω στους δρόμους που ένωναν την ηπειρωτική Ελλάδα με τα παράλια και την πλούσια ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, διευκόλυνε την επαφή με τις υπόλοιπες ιωνικές πόλεις, την ανάπτυξη των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών και οδήγησε στη μεγάλη οικονομική και πολιτιστική ακμή κατά τον 7ο και 6ο αι. π.Χ.

Σαμιακά έργα γλυπτικής και τορευτικής (κατεργασίας του μετάλλου) βρέθηκαν όχι μόνο στο Ηραίο της Σάμου, αλλά και στα μεγάλα ιερά του ελλαδικού χώρου, όπως στους Δελφούς και την Ολυμπία.

Η μνημειώδης γλυπτική οφείλει πολλά στους Σάμιους καλλιτέχνες του 6ου αι. π.Χ.

Ο νέος από το ακρωτήριο του Κάβο-Φονιά στα ΝΑ του νησιού, περ. 540 π.Χ.
Ο εύσωμος νέος με την επιμελημένη κόμμωση και ενδυμασία παρουσιάζει τον εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής των αριστοκρατών της Ιωνίας. Το γλυπτό σχετίζεται με την τέχνη της Ιωνίας.
Αρχαιολογικό Μουσείο Πυθαγορείου.

Άγαλμα Κούρου, ανάθημα του Ίσχη, το 580 π.Χ. Με αρχικό ύψος 4,80 μ. αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της σαμιακής μνημειακής γλυπτικής.
Αρχαιολογικό Μουσείο Βαθέος Σάμου.

Κύριο ανάθημα στο Ηραίο του 7ου αι. ήταν οι λέβητες, μεγάλα σφαιρικά αγγεία από χαλκό, διακοσμημένα με ωραίες προτομές γρυπών²¹. Τοποθετημένα πάνω σε ψηλούς τρίποδες έφταναν μέχρι και 3 μ. ύψος.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★ 3

Νέοι δρόμοι, νέες αγορές

Η Σάμος κατά τον 7ο αι. π.Χ. διατηρούσε εμπορικές σχέσεις με τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη, αλλά και τη Λακωνία, την Κόρινθο και την Αθήνα. Επίσης ίδρυσε εμπορικούς σταθμούς στο δρόμο για την Ανατολή, όπως στην Αίγυπτο και την Κύπρο. Δημιούργησε σταθερές σχέσεις με τα παράλια της Φοινίκης, με χώρες της Εγγύς Ανατολής και τη Μικρά Ασία, αλλά και με τη Λιβύη και την Ισπανία.

Ως αποτέλεσμα, μεγάλος αριθμός των αναθημάτων στην Ήρα προερχόταν όχι μόνον από τις ελληνικές πόλεις, αλλά και από όλον τον γνωστό τότε κόσμο. Η ποικιλία των υλικών και των αντικειμένων είναι ενδεικτική της ανάπτυξης της πόλης της Σάμου, αλλά και της ακτινοβολίας του Ηραίου.

Πήλινη γυναικεία μορφή
από την Κύπρο,
6ος αι. π.Χ.

Χάλκινο λιοντάρι από τη Σπάρτη,
550 π.Χ.

Χάλκινο ελάφι από την Ασσυρία,
9ος/7ος αι. π.Χ.

Χτένι από
ελεφαντόδοντο
από την Ανδαλουσία,
640 π.Χ.

Μνημειώδεις διάλογοι

ΕΛΛΑΔΑ

Πάτμος

Η μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου αποτέλεσε τον πυρήνα του οικισμού, της σημερινής Χώρας, που αναπτύχθηκε γύρω από αυτήν.

ΕΛΛΑΔΑ

Κωπαΐδα Βοιωτίας

Η μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα έλεγχε τα μεγάλα έργα υδραυλικής μηχανικής του 13ου αι. π.Χ. για την αποστράγγιση της λίμνης και τη μετατροπή της σε καλλιεργήσιμη γη.

ΙΤΑΛΙΑ

Αγκριτζέντο

Ο αρχαίος Άκραγας στη Σικελία, η πατρίδα του μεγάλου φιλοσόφου Εμπεδοκλή και μία από τις επιφανέστερες πόλεις στη Μεγάλη Ελλάδα, έφτασε στη μέγιστή του ακμή τον 6ο αι. π.Χ. Εδώ σώζεται ο σημαντικός ναός της Ήρας (5ος αι. π.Χ.), που κάηκε από τους Καρχηδόνιους το 406 π.Χ.

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
& ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ!

ΙΡΑΝ

Σουστάρ

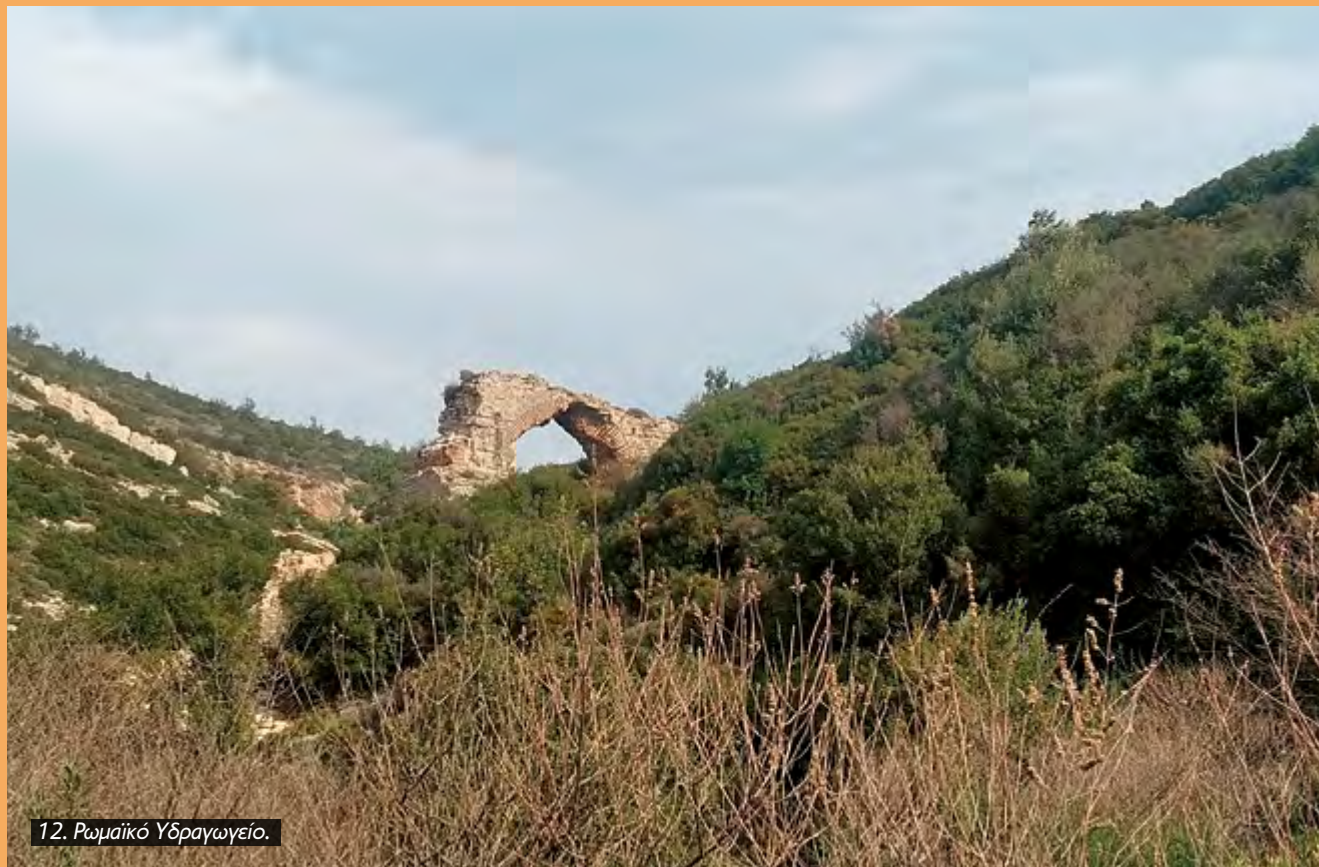
Το Ιστορικό Υδραυλικό Σύστημα του Σουστάρ, ένα εντυπωσιακό σύνθετο σύστημα άρδευσης ήδη από τον 5ο αι. π.Χ., αποτελείται από πολλαπλά φράγματα, γέφυρες και κανάλια που λειτουργούν όλα μαζί ως ενιαίο υδραυλικό σύστημα.

Ένα μήνυμα του σήμερα...

Μέριμνα για ύδρευση

Η σταθερή παροχή πόσιμου νερού είναι αναγκαία για την επιβίωση κάθε αρχαίας ή σύγχρονης πόλης. Το υδραγωγείο του Ευπαλίνου μετέφερε με ασφάλεια στην πόλη πόσιμο νερό από την πηγή των Αγιάδων με υπόγειες σήραγγες. Το νερό συγκεντρωνόταν κατόπιν σε μία κτιστή δεξαμενή και από εκεί διοχετευόταν στις κρήνες της πόλης της αρχαίας Σάμου μέσω υπόγειου αγωγού, ο οποίος έχει εντοπιστεί κατά μήκος του σύγχρονου δρόμου που οδηγεί από το Ευπαλίνιο Υδραγωγείο στο σημερινό Πυθαγόρειο.

Οι Ρωμαίοι, γνωστοί επίσης για τα μνημειώδη τεχνικά έργα τους, ανέγειραν στην πόλη της Σάμου θερμές, τεράστια συγκροτήματα δημόσιων λουτρών, ενώ κατασκεύασαν ένα νέο υπέργειο κτιστό υδραγωγείο με καμάρες, που μετέφερε πόσιμο νερό από την πηγή των Μύλων.

12. Ρωμαϊκό Υδραγωγείο.

...για ένα καλύτερο αύριο!

Στόχοι 2030 >

6 ΚΑΘΑΡΟ
ΝΕΡΟ ΚΑΙ
ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗ

Διασφάλιση της πρόσβασης σε ύδρευση και αποχέτευση για όλους

σημειώσεις

1. Σύμφωνα με τον Πausανία: «Οι ίδιοι οι Σαμιώτες πιστεύουν πως η θεά γεννήθηκε στο νησί τους, παρά τον Ίμβρασο ποταμό, κάτω από τη λυγαριά που υπάρχει και επί των ημερών μου μέσα στο Ηραίο», Πausανίας, Ζ': *Ἀχαϊκά*, 4:4 (μτφρ. Ν.Δ. Παπαχατζής), Αθήνα 1980, 37–38.

2. Ο *Ἐπταστάδιος Πορθμός*, όπως ονομαζόταν στην αρχαιότητα, αποτελεί το στενότερο σημείο του στενού της Μυκάλης, όπου το 479 π.Χ. οι Έλληνες πέτυχαν αποφασιστική νίκη σε ναυμαχία εναντίον των Περσών. Έχει πλάτος μόλις 1.600 χλμ., τη μικρότερη απόσταση ελληνικού νησιού από τις μικρασιατικές ακτές. Εκεί έγιναν και άλλες σημαντικές ναυμαχίες κατά την επανάσταση του 1821.

3. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο καρβακόκρνος Κωλαίος διέπλευσε τις Ηράκλειες Στήλες (Γιβραλτάρ). Ο Κωλαίος, γύρω στο 630 π.Χ., έφτασε μέχρι την Ταρτησό της Δυτικής Ισπανίας. Μετάζ την επιστροφή του στη γενέτειρά του Σάμο αφιέρωσε στο ιερό της Ήρας πολύτιμα αναθήματα που προκάλεσαν το θαυμασμό του ιστορικού. (Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 4:152)

4. Ο τύραννος της Σάμου Πολυκράτης (περ. 535–522 π.Χ.) είχε καταστήσει το νησί ναυτική και οικονομική δύναμη αποκτώντας έτσι και ο ίδιος μεγάλη ισχύ και πλούτο.

5. Στη Σάμο παράγεται το φημισμένο γλυκό κρασί μοσχάτο, ο *ανθοσμίης* των αρχαίων. Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο θεός Διόνυσος εξόντωσε τις Αμαζόνες, που είχαν καταφύγει στη Σάμο, με τη βοήθεια των κατοίκων του νησιού. Σε αντάλλαγμα τους δίδαξε την αμπελοκαλλιέργεια και τη διαδικασία παραγωγής κρασιού.

6. Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 3:139: «πρώτη ανάμεσα σε όλες τις πόλεις, ελληνικές και βαρβαρικές».

7. Ο συνοδός της ιστορίας μας είναι εμπνευσμένος από τον Σάμιο θαλασσοπόρο Κωλαίο. Βλ. σημείωση 3.

8. μόλος: στενόμακρη κατασκευή από πέτρες για το δέσιμο και το φόρτωμα των πλοίων, καθώς και για την προστασία του λιμανιού (πρβ. προκυμαία, προβλήτα, αποβάθρα). Ο πολυκράτειος μόλος ήταν το πρώτο τεχνητό λιμάνι που αναφέρεται στις αρχαίες πηγές. Το λιμάνι της αρχαίας Σάμου βρισκόταν στην ίδια θέση με το σύγχρονο λιμάνι του Πυθαγορείου.

9. Τα πολυκράτεια τείχη, μήκους 6.430 μ. (β' μισό 6ου αι. π.Χ.), προστάτευαν την αρχαία πόλη της Σάμου περικλείοντας έκταση 1.200 στρεμμάτων. Η τάφος γύρω από τα τείχη έφθανε σε ορισμένα σημεία τα 6 μ. σε βάθος. Η βάση του τείχους ήταν οικοδομημένη με πολυγωνικούς ασβεστόλιθους, ενώ η ανωδομή με πλίνθους. Τα τείχη της πόλης επανακτίστηκαν στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. κατά το ισόδομο σύστημα, όταν ενισχύθηκαν και με 40 πύργους. Μία τρίτη φάση ανακατασκευής του τείχους παρατηρείται ύστερα από το 200 π.Χ., όταν το νησί λειτουργεί ως ναύσταθμος των Πτολεμαίων και των Ροδίων.

10. Η αγορά της αρχαίας πόλης βρισκόταν κοντά στο σημερινό λιμάνι. Σύμφωνα με τις γραπτές πηγές, εδώ υπήρχε το *Βουλευτήριο*, το *Αγορονόμιο* και το *Αρχείο*, όπου φυλάσσονταν τα επίσημα διατάγματα της πόλης. Αργότερα, η πόλη επεκτάθηκε και στο δρόμο προς το Ιερό της Ήρας ανεγέρθηκαν αθλητικές εγκαταστάσεις, μία παλαίστρα, δύο γυμνάσια και θέρμες.

11. Ο Νικάνετος ήταν ποιητής του 3ου αι. π.Χ. από τα Άβδηρα, που έζησε στη Σάμο.

12. «πρεσβύτατον μὲν ἡ λύγος ἐστὶν αὐτῶν ἡ ἐν τῷ Σαμίῳν πεφυκυῖα ἱερῶ Ἁρας, μετὰ δὲ αὐτὴν ἡ ἐν Δωδώνῃ δρυῖς καὶ ἑλαία τε ἡ ἐν ἄκροπόλει καὶ ἡ παρὰ Δηλίοις.» (Πausανίας, Η': *Αρκαδικά*, 23:5)

13. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις των αρχαίων η μεγάλη ευτυχία προκαλεί τον φθόνο των θεών. Ο Ηρόδοτος εξιστορεί την προσπάθεια του Πολυκράτη να κατευθύνει τη μοίρα πετώντας το αγαπημένο του δακτυλίδι στη θάλασσα. Όμως το ξαναβρήκε μέσα σε ένα ψάρι που του έφερε δώρο ένας ψαράς και χάρηκε, θεωρώντας το καλό οιωτό. Ο Ηρόδοτος αναφέροντας το τρομερό τέλος του τυράννου καταλήγει στην αντίληψη ότι «...το πεπρωμένο δεν αλλάζει» (Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 3:39–43).

14. Τον χρυσό κρατήρα που φιλοτέχνησε ο Θεόδωρος τον έστειλε ως δώρο στο Ιερό των Δελφών. Στον Κροίσο, τον πλούσιο βασιλιά της Λυδίας, είπε ο σοφός Σόλωνας την περίφημη φράση «*μηδένα πρό του τέλους μακάριζε*», δηλαδή, «μην καλοτυχίζεις κανέναν προτού δεις το τέλος του».

15. Η βασική τεχνική κατασκευής χάλκινων αγαλμάτων που απαιτούσε την κατασκευή ενός πήλινου πυρήνα του αγάλματος, τη διαμόρφωση κέρινου προπλάσματος πάνω στον πυρήνα και την κατασκευή ενός δεύτερου πήλινου στρώματος πάνω από αυτό. Κατόπιν το καλούπι θερμαινόταν μέσα σε λάκκο χύτευσης, το κερί έλιωνε, αλλά ο πηλός σκλήραινε και ήταν έτοιμος για την υποδοχή του λιωμένου μετάλλου. Το μέταλλο χυτεύονταν σε υγρή μορφή ανάμεσα στα δύο στρώματα αντικαθιστώντας το κερί που έλιωνε.

16. Ο Ιωάννης Γκίκας (Ion Ghika) από το Βουκουρέστι της Ρουμανίας, ήταν διπλωμάτης αριστοκρατικής καταγωγής, που ορίστηκε κυβερνήτης (ηγεμόνας) της Σάμου από το 1854 έως το 1858, στο πλαίσιο της Ηγεμονίας της Σάμου (1832–1912). Το 1866 και το 1870 έγινε πρωθυπουργός της Ρουμανίας.

17. Το λιμάνι του νεότερου οικισμού Τηγάι, που λειτούργησε από το 1859 έως το 1866 στη θέση του αρχαίου λιμανιού, γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στα τέλη του 19ου αι. Η ονομασία του νέου οικισμού Τηγάι, αναφέρεται ότι οφείλεται είτε στο κυκλικό σχήμα του λιμανιού, είτε ως παράφραση από την ιταλική λέξη *dogana* (ντογκάνα), δηλαδή τελωνείο, «ερείπια παλαιού λιμένος δια κάτεργα, καλείται δε ούτος υπό των Σαμίων Τηγάι διά το κυκλοτερές αυτού σχήμα», (Ιωσήφ Γεωργιέρηνος, αρχιεπίσκοπος Σάμου), Βλ. σχετικά Joseph Georgiernes, *A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos, and*

Mount Athos, London 1678, σελ. 1–53.

18. Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 3:60 «νηός μέγιστος πάντων νηῶν τῶν ημεῖς ἴδμεν, τοῦ ἄρχιτέκτων πρώτος ἐγένετο Ῥοῖκος...»

19. Τα πολύτιμα αναθήματα, δηλαδή τα αφιερώματα επισκεπτών και πόλεων, φυλάσσονταν σε στοές και σε ναόσχημα κτίσματα, τους *θησαυρούς*. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ακόμη και ένα μεγάλο πλοίο μήκους 25 μέτρων είχε στηθεί μπροστά από το ναό της Ήρας και ήταν αφιέρωμα του Κωλαίου, του διάσημου Σάμιου ταξιδευτή. Στο υγρό υπέδαφος του βάλτου διατηρήθηκαν ακόμη και τα, μοναδικής αξίας, ξύλινα αναθήματα με μορφές θεών, ανθρώπων, ζώων και πλοίων.

20. Albert Pike, *Hymn to the Gods—No. 1: To Hera*, 1845. Ελεύθερη μετάφραση από τα αγγλικά Γεώργιος Πασσαλής.

21. Γρύπας: μυθικό πλάσμα με κεφάλι αετού, σώμα λέοντα και ουρά φιδιού, το οποίο απωθούσε τα κακά πνεύματα.

Βιγλάκη-Σοφριανού Μ., «Πυθαγόρειο και Ηραίο Σάμου», στο Ε. Κόρκα κ.ά. (επιμ.), *Ελλάδα: Μνημεία και χώροι παγκόσμιας κληρονομιάς*, Αθήνα 2009, 110–125.

Γιαννούλη Β., «Αρχαία Σάμος: Η περιοχή της Άνω Πόλης. Στοιχεία τοπογραφίας και η συνέχεια του Ευπαλίνιου υδραγωγείου», *Σαμιακές Μελέτες 3* (1997–1998), 7–77.

Δημητρίου Τ., *Το ρωμαϊκό υδραγωγείο της Σάμου* [Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Βιβλιοθήκη Επιστημονικών Εκδόσεων 22], Σάμος 2003.

Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα: Πρακτικά Συνεδρίου [Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Βιβλιοθήκη Επιστημονικών Εκδόσεων 12Α–Β], 2 τόμ., Αθήνα 1998.

Καββαδία Α. (επιμ.), *Αρχαιολογικό μουσείο: Πύργος Λυκούργου Λογοθέτη/Archaeological Museum: Tower of Lykourgos Logothetis*, Αθήνα 2008.

Κούκα Ου., «Η προϊστορική κατοίκηση στο Ηραίο Σάμου: Οι ανασκαφές 2009–2013 βόρεια της Ιεράς Οδού», στο Τριανταφυλλίδης Π. (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στα νησιά του Αιγαίου, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 27 Νοεμβρίου–1 Δεκεμβρίου 2013*, τόμ. 2, Μυτιλήνη 2017, 163–180.

Λάσκαρης Ν.Γ., «Προσπάθεια αναπαραστάσεως της Σάμαινας», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 101 (2006), 38–43.

Πάτρος Κ.Σ., *Ο οικισμός του Ηραίου της Πρωίμης Εποχής του Χαλκού*, Σάμος 2013.

Σίμωνι Α.Γ., ««κλειστός» πολεμικός λιμένας της Σάμου: Ομοιότητες και συγκρίσεις με άλλα παράλληλα παραδείγματα «κλειστών» πολεμικών λιμένων της Μεσογείου [Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Βιβλιοθήκη Επιστημονικών Εκδόσεων 29], Αθήνα 2009.

Τιβέριος Μ., «Ευρήματα από την Ταρτησσό στο Ηραίο της Σάμου/Hallazgos tartésicos en el Hereo de Samos», στο Cabrera Bonet P.–Sánchez Fernández C. (επιμ.), *Οι αρχαίοι Έλληνες στην Ισπανία: Στα ίχνη του Ηρακλή/Los Griegos en España: Tras las huellas de Heracles*, Αθήνα, 27 Μαΐου–5 Ιουλίου (κατ. έκθ.), Αθήνα 1998, 66–84.

Τουράτσογλου Ι.–Τσάκος Κ., «Οικονομία και δρόμοι εμπορίου στο Αιγαίο: Η περίπτωση της Σάμου (αρχαίοι–ελληνιστικοί χρόνοι)», *Σαμιακές Μελέτες 8* (2007–2008), 11–51.

Τσάκος Κ., *Σάμος: Ιστορικός και αρχαιολογικός οδηγός*, Αθήνα 2003.

Τσάκος Κ., «Σάμος», στο Βλαχόπουλος Α.Γ. (επιμ.), *Αρχαιολογία: Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα 2005, 140–149.

Τσάκος Κ.–Βιγλάκη-Σοφριανού Μ., Σάμος: Τα αρχαιολογικά μουσεία [Κοινωνοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Ο Κύκλος των Μουσείων 14], Αθήνα 2012 (και σε ηλεκτρ. έκδ.).

Carty A., *Polycrates, Tyrant of Samos: New Light on Archaic Greece*, Στουτγκάρδη 2015.

Fuchs J., “The Water Supply of the Heraion of Samos” στο Klingborg P. (επιμ.), *Going against the Flow: Wells, Cisterns and Water in ancient Greece*, Στοκχόλμη 2023, 135–159.

Gruben G., *Ιερά και ναοί των αρχαίων Ελλήνων* (μτφρ. Δ. Ακτσελή), Αθήνα 2000.

Gruben G., *Der polykratische Tempel im Heraion von Samos* [Deutsches Archäologisches Institut, Samos 27], Wiesbaden 2014.

Henke J–M, «Ηραίο Σάμου», *Αρχαιολογία* 136 (2021), 118–144.

Isler H.P., *Ausgrabungen in der frühbronzezeitlichen Siedlung im Heraion von Samos 1966* [Deutsches Archäologisches Institut, Samos 30], Βίτσιμαντεν 2021.

Kienast H.J., *Το υδραγωγείο του Ευπαλίνου στη Σάμο* (μτφρ. Κ. Τσάκος), Αθήνα 2004 (1η έκδ.).

Kyrieleis H., *Το Ηραίο της Σάμου*, Αθήνα 1983.

Kyrieleis H., *Der grosse Kuros von Samos* [Deutsches Archäologisches Institut, Samos 10], Βόννη 1996.

Meyer Kl., *Samos die wasserreiche, “Σάμος ύδρηλή”: Die Insel in der antiken Literatur (Η νήσος στην αρχαία λογοτεχνία)*, Möhnesee 2012.

Ringheim H.L., “Hera and the Sea: Decoding Dedications at the Samian Heraion”, *Studia Hercynia* 23/1 (2019), 11–25.

Shipleigh Gr., *Η ιστορία της Σάμου, 800–188 π.Χ.* (μτφρ. Δ. Πυργιώτης), Σάμος 2021.

Walter H., *Das griechische Heiligtum: Dargestellt am Heraion von Samos*, Στουτγκάρδη 1990.

Πηγές στο διαδίκτυο:

http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2366

<https://whc.unesco.org/en/list/595/>

<http://archaeologicalmuseums.gr>

Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών <https://web.archive.org/web/20130501122659/http://www.dainst.org/en?ft=all>

<http://climascap.prd.uth.gr/>

<https://islandofsamos.gr/dhmos-samos/istoria>

Εξώφυλλο: ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

1. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

2. Βλ. Τσάκος Κ.–Βιγλάκη-Σοφριανού Μ., 2012, σελ. 4.

3. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Σάμου–Ικαρίας

4. Ανοιχτή βιβλιοθήκη, Ψηφιακή συλλογή εικόνων «TRAVELOGUES–Με το βλέμμα των περιηγητών» //Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη <https://www.openbook.gr/travelogues/>

5. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Samos_island_-_Tournefort_Joseph_Pitton_De_-_1717.jpg
Βλ. Joseph Pitton de Tournefort. *Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy. Contenant l'histoire ancienne & moderne de plusieurs Isles de l'Archipel, de Constantinople*, vol. I, Paris, Imprimerie Royale, 1717.

6. Βλ. Τσάκος Κ.–Βιγλάκη-Σοφριανού Μ., 2012, σελ. 26.

7. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

8. Βλ. Σίμωνι Α., 2009, σελ. 286.

9. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Σάμου–Ικαρίας

10. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Σάμου–Ικαρίας

11. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

12. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Σάμου–Ικαρίας

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ
στα ελληνικά μνημεία υπεσco

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

- Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων,
- Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
- Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN 978-960-386-607-7